

UNIVERZITET UNIVERSITY

SIVA EKONOMIJA

U BOSNI I HERCEGOVINI

Elmir Ramić
Ismet Kalić

Elmir RAMIĆ

Ismet KALIĆ

SIVA EKONOMIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

TUZLA, 2025.

Autori

Elmir Ramić, Ismet Kalić

SIVA EKONOMIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Izdavačka prava samo za ovo štampano izdanje ©2025. Univerzitet FINRA Tuzla. Nijedan dio ili cjelina ove knjige ne može biti reprodukovana ili prenesena u bilo kojoj formi ili na bilo koji način, doštampana, umnožena, elektronski ili mehanički, uključivši fotokopiranje, snimanje, skeniranje, ili bilo kakvo drugo pohranjivanje i/ili štampanje u smislu sistema skladištenja i izvlačenja podataka bez pismene dozvole Izdavača.

©2025. Elmir Ramić & Ismet Kalić

Recenzenti

Prof. dr. sc. Vinko Belak, redovni profesor na Ekonomskom fakultetu, Univerzitet FINRA Tuzla, Bosna i Hercegovina.

Prof. dr. sc. Dragan Mikerević, redovni profesor na Ekonomskom fakultetu, Univerzitet u Banja Luci, Bosna i Hercegovina.

Prof. dr. sc. Kadrija Hodžić, redovni profesor na Ekonomskom fakultetu, Univerzitet u Tuzli, Bosna i Hercegovina.

Izdavači

Univerzitet FINRA Tuzla

Za izdavača

Prof. dr. sc. Ismet Kalić, v.d. Rektor.

Odgovorni urednik

Prof. dr. sc. Ismet Kalić

Lektura

Almira Mešić, profesorica bosanskog jezika

Prijelom

Univerzitet FINRA Tuzla

Godina izdanja

2025.

Štampa

Mikroštampa Tuzla

Tiraž

300 primjeraka

ISBN 978-9926-8901-2-4 CIP 66104326

PREDGOVOR RECENZENATA

Uvod

Pred nama je knjiga koja se bavi jednom od najsloženijih i najaktuelnijih pojava u savremenoj ekonomiji Bosne i Hercegovine – fenomenom neformalne, neprijavljene i često nezakonite ekonomske aktivnosti.

Ova knjiga autora Elmira Ramića i Ismeta Kalića, u bosanskohercegovačkom akademskom prostoru prepoznatljivih ekonomista, govori o širokom spektru teorijskih i kvantitativnih varijabli sive ekonomije, govori o stvarnosti u kojoj živimo, radimo i gradimo budućnost. Knjiga *"Siva ekonomija u Bosni i Hercegovini"* nastala je iz potrebe da se rasvijetli jedan od najupornijih i najštetnijih društveno-ekonomskih problema našeg vremena – problem koji tiho, ali uporno, podrija temelje fiskalne stabilnosti, pravičnosti i vladavine prava.

Siva ekonomija u Bosni i Hercegovini nije apstraktan pojam – to je stvarnost koju osjećaju radnici bez ugovora, poslodavci koji posluju u nelojalnoj konkurenciji, institucije koje se bore za budžetske prihode i građani koji gube povjerenje u sistem. Kompleksnosti ove teme autori su pristupili sistematično, naučno utemeljeno i s jasnim ciljem da objedine teorijske uvide, međunarodna iskustva i empirijske podatke u jedinstvenu analitičku cjelinu.

Posebna vrijednost knjige je što se ne zadržava na deskriptivnom prikazu problema, već uključuje i sofisticirane statističke i ekonometrijske metode, s fokusom na regresione

modele i faktorsku analizu, kako bi kvantifikovala uticaje različitih faktora na sivu ekonomiju. Kao takva ova knjiga je među prvima u domaćoj stručnoj literaturi koja ne samo da konstatuje postojanje sive ekonomije, već analitički i metodološki precizno ispituje koji faktori je podstiču, koji je mehanizmi održavaju, te – što je još važnije – kako je moguće djelovati na njih.

Struktura i metodološki pristup

Djelo je podijeljeno u osam poglavlja, logički povezanih i jasno razgraničenih. Svako poglavlje predstavlja stepenicu u izgradnji cjelokupnog istraživačkog okvira – od definicije i teorijskog razumijevanja pojma, preko međunarodnih modela i domaćih institucionalnih specifičnosti, do prijedloga mjera i strategija za suzbijanje sive ekonomije.

Autori koriste kombinaciju primarnih i sekundarnih izvora podataka, statističke obrade (uključujući višestruku regresiju) te komparativnu analizu. Ovakav interdisciplinarni pristup omogućava čitatelju da dobije kompletnu sliku problema i da sagleda njegove političke, pravne i ekonomske dimenzije.

- **Prvo poglavlje: Pojam, pojavni oblici -U prvom poglavlju** autori donose teorijsku osnovu za razumijevanje pojma i njegovih varijacija. Razmatra se odnos između sive i formalne ekonomije, uz detaljan prikaz uzroka i oblika ove pojave
- **Drugo poglavlje: Mjerenje sive ekonomije – U drugom poglavlju** se obrađuje mjerenje sive ekonomije, a dodatnu

vrijednost daje poređenje sive ekonomije u BiH s EU i visoko razvijenim zemljama.

- **Treće poglavlje: Model Eurostata u procjeni sive ekonomije** – U trećem poglavlju autori stručno prikazuju Eurostatovu metodologiju, posebno proizvodni pristup i kategorije propusta u nacionalnim računima. Uključene su i procjene veličine sive ekonomije u tranzicijskim zemljama, što omogućava kontekstualizaciju BiH u širem okviru.
- **Četvrto poglavlje: Analiza ključnih faktora uticaja** – Četvrto poglavlje je posebno značajno jer analizira osam ključnih faktora, uključujući rad Uprave za indirektno oporezivanje, poreznih uprava, tržišnih i inspekcija rada, te problem korupcije i ulogu forenzičkog računovodstva. Analiza je temeljita i zasnovana na realnim institucionalnim podacima.
- **Peto poglavlje: Siva ekonomija i inspeksijski organi** – U petom poglavlju autori donose empirijsku analizu rada inspekcija na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou, s posebnim osvrtom na njihove nadležnosti i učinke. Obradeni su i sekundarni podaci rada poreskih uprava, tržišnih inspekcija i inspekcija rada, a sve uz statističku obradu.
- **Šesto poglavlje: Regresioni model uticaja** – Šesto poglavlje najviše doprinosi naučnom aspektu knjige. Na osnovu faktorske analize kreiran je višestruki regresioni model kojim se kvantificiraju uticaji različitih fiskalnih i institucionalnih faktora (povrat PDV-a, indirektni porezi, broj inspektora, broj prijava) na obim sive ekonomije.

- **Sedmo poglavlje: Novčani tokovi sive ekonomije** – Sedmo poglavlje se fokusira na procjene koliki su stvarni finansijski tokovi u neformalnom sektoru, te kako pojedini faktori doprinose ukupnom iznosu.
- **Osmo poglavlje: Prijedlog mjera** – Osmo poglavlje je završno poglavlje koje daje strateški okvir za borbu protiv sive ekonomije. Mjere su grupisane prema logici stimulacije, prisile i represije, uz vremensku dimenziju implementacije (kratkoročne, srednjoročne i dugoročne).

Naučni i praktični doprinos

Kao recenzenti, ujedno i kao autori ovog Predgovora jednoglasni smo da knjiga "*Siva ekonomija u Bosni i Hercegovini*" autora **dr. Elmira Ramića i dr. Ismeta Kalića** predstavlja pionirski i sveobuhvatan naučni doprinos u analizi i razumijevanju fenomena sive ekonomije u bosanskohercegovačkom kontekstu. Njena vrijednost ogleda se ne samo u dubini i širini obuhvaćene problematike, već i u primjeni savremenih naučnih metoda za kvantitativnu i kvalitativnu analizu uticaja različitih faktora na prisustvo sive ekonomije u zemlji.

Za razliku od ranijih istraživanja koja su se fokusirala isključivo na procjenu obima sive ekonomije, ova knjiga po prvi put u Bosni i Hercegovini:

- **Razvija i primjenjuje regresioni model** sa 13 nezavisnih varijabli radi kvantifikacije uticaja ključnih faktora na obim sive ekonomije;

- **Analizira višedimenzionalne uticaje** rada institucija poput UINO, poreznih uprava, tržišnih i inspekcija rada, te finansijskog sistema na formalnost ekonomskih tokova;
- **Uključuje primarno i sekundarno empirijsko istraživanje**, obuhvatajući percepcije i ulogu inspektora, građana i forenzičkih računovođa u otkrivanju i prevenciji sive ekonomije;
- **Prvi put u Bosni i Hercegovini daje kvantifikovani izračun novčanih tokova sive ekonomije**, uključujući njen udio u BDP-u za period od 2014. do 2024. godine, po tri različita metodološka pristupa (proizvodni, dohodovni i rashodovni);
- **Identifikuje i sistematizuje set mjera za smanjenje sive ekonomije**, uzimajući u obzir institucionalni, fiskalni, inspeksijski i socijalni aspekt borbe protiv neformalne aktivnosti.

Naučni značaj ove knjige dodatno se očituje u:

- **Primjeni savremenih statističkih i ekonomskih metoda** (faktorska analiza, višestruka linearna regresija), čime se doprinosi unapređenju metodologije istraživanja sive ekonomije u tranzicionim i post-konfliktnim društvima;
- **Kritičkoj analizi dosadašnjeg institucionalnog odgovora**, uz konkretne prijedloge sistemskih rješenja utemeljenih na podacima i analizama, a ne samo na normativnim pretpostavkama;
- **Povezivanju problema sive ekonomije sa širim društvenim fenomenima**, poput korupcije, institucionalne

slabosti, nepovjerenja građana u javne politike i regulatornu nedosljednost.

Na taj način knjiga svestrano doprinosi ekonomskoj nauci - **političkoj ekonomiji, javnim finansijama i institucionalnoj reformi**, nudeći osnovu za formulisanje nacionalne strategije borbe protiv sive ekonomije, što do sada, izrečeno na ovakav način, nije postojalo u Bosni i Hercegovini.

U vremenu kada siva ekonomija predstavlja jednu od najvećih prepreka ka uspostavi transparentnog, pravednog i konkurentnog privrednog ambijenta, ova knjiga, dakle, nudi **naučno utemeljene smjernice i preporuke** koje mogu imati direktan uticaj na kreiranje javnih politika, jačanje vladavine prava i unapređenje fiskalne stabilnosti države.

U tom kontekstu procjenjujemo da knjiga istovremeno ima akademsku i praktičnu vrijednost. Za akademsku zajednicu ona nudi bogatu empirijsku bazu, jasno definisane hipoteze i primjer metodološki ispravnog istraživanja. Za donosiocje odluka pruža konkretne preporuke i modelirane scenarije mogućih efekata različitih mjera. Posebno je važna za rad inspekcijskih organa, poreskih uprava, finansijskih institucija i analitičara javnih politika.

Zaključna ocjena

Knjiga *"Siva ekonomija u Bosni i Hercegovini"* predstavlja izuzetno vrijedan doprinos kako naučnoj zajednici, tako i institucijama koje se bave ekonomskim razvojem, fiskalnom politikom i suzbijanjem neformalne ekonomije. Autori uspješno povezuju teorijske uvide sa empirijskim

istraživanjima, čime popunjavaju jednu od najdubljih praznina u dosadašnjoj stručnoj i naučnoj literaturi u Bosni i Hercegovini o ovoj temi.

Poseban kvalitet knjige ogleda se u njenoj metodološkoj utemeljenosti, obuhvatnosti analize i jasno definisanim ciljevima, što je čini relevantnim resursom ne samo za akademike, nego i za donosiocce odluka, analitičare, inspeksijske organe, međunarodne organizacije i druge zainteresovane aktere. Primjenom regresionog modela i analitičkim pristupom koji integriše i kvantitativne i kvalitativne pokazatelje, autor nudi konkretne odgovore na pitanje šta pokreće sivu ekonomiju i kako je moguće njeno djelovanje staviti pod kontrolu.

Knjiga takođe predstavlja poziv na institucionalnu odgovornost i proaktivnost, jer ukazuje da se bez sistemskih i koordinisanih mjera, uključujući jačanje inspeksijskih organa, borbu protiv korupcije, unapređenje finansijskog sistema i primjenu forenzičkih metoda u kontroli poslovanja – siva ekonomija neće moći svesti na prihvatljiv nivo.

U cjelini posmatrano, knjiga "*Siva ekonomija u Bosni i Hercegovini*" je naučno relevantna, društveno korisna i politički neophodna. Predstavlja temeljnu literaturu za svakoga ko želi razumjeti suštinu i mehanizme neformalne ekonomije u Bosni i Hercegovini, te pruža realistične i operative smjernice za dugoročno i održivo smanjenje ove štetne pojave.

U vremenu kada se često suočavamo s površnim analizama, politikantskim izjavama i jednostavnim rješenjima, ova knjiga nas podsjeća da je **temeljita, nezavisna i odgovorna naučna**

misao još uvijek naš najjači saveznik u borbi za pravednije i uređenije društvo. Zato ovu knjigu treba čitati pažljivo, koristiti odgovorno i – što je najvažnije – primjenjivati njene nalaze i preporuke u praksi.

Prof.dr.sc. Vinko Belak

Prof.dr. Dragan Mikerević

Prof.dr. Kadrija Hodzić

PREDGOVOR AUTORA

Istraživanje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini utvrđivanjem modela ključnih faktora uticaja na smanjenje djelovanja sive ekonomije, kao i izračunom kretanja novčanih tokova izazvanih štetnim uticajem sive ekonomije, do sada nisu rađeni u Bosni i Hercegovini.

Pod sivom ekonomijom u širem smislu podrazumijeva se obavljanje ekonomske aktivnosti mimo relevantnih pravnih normi (neformalna ekonomija) ili protiv zakonskih propisa (ilegalna ekonomija). Siva ekonomija ugrožava samu suštinu odnosa povjerenja i lojalnosti između države i njenih stanovnika odnosno građana i privrede. U većini slučajeva građani traže opravdanje za učesnike u sivoj ekonomiji iz razloga nedovoljnog poznavanja štetnih posljedica koje siva ekonomija prouzrokuje na kvalitet njihovog života, ili koliku nelegitimnu korist ostvaruju učesnici sive ekonomije.

Osnovni problem koji je vezan za sivu ekonomiju Bosne i Hercegovine, ključne faktore uticaja na istu, je nedovoljno ili nikakvo istraživanje ove izuzetno štetne pojave za ekonomiju naše države. Također, na nivou Bosne i Hercegovine nikada nije donesen Prijedlog akcionog programa za borbu protiv sive ekonomije, kojim bi se definisale prioritetne kratkoročne i srednjoročne mjere i aktivnosti koje je neophodno provesti u cilju smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini.

Dosadašnja istraživanja obrađivala su samo temu sive ekonomije i vršila izračunavanje njene visine u Bosni i Hercegovini, njen uticaj na privredu Bosne i Hercegovine, ali

do sada nisu vršena detaljna istraživanja koja obrađuju navedenu tematiku, ključne faktore koji imaju uticaj na sivu ekonomiju, postavljanje modela smanjenja djelovanja sive ekonomije u Bosni i Hercegovini i njeno dovođenje u razumne okvire u Bosni i Hercegovini. Takođe, u istraživanjima se nisu realno postavljali ciljevi i precizno odredile mjere i rokovi za postizanje tih ciljeva vezane za ovu oblast.

Neformalna ili siva ekonomija, kao paralelna aktivnost regularnoj ekonomiji, prisutna je kako u razvijenom, tako i u nerazvijenom dijelu svijeta, s tim što se u razvijenijim privredama uspješnije suprotstavljaju toj pojavi, dok u nerazvijenijim sistemima taj način privređivanja često postaje dominantan i jedan od osnovnih izvora prihoda za veliki dio stanovništva.

Koliko god država putem svojih institucija nastojala da pravno regulira obavljanje ekonomskih aktivnosti, uvijek postoje segmenti u kojima veći ili manji obim ekonomskih transakcija ostaje izvan djelovanja propisa. Ova odstupanja privrednih subjekata od relevantnih pravnih normi u pojedinim periodima postala su značajna, pa je znatan dio ekonomske aktivnosti ostajao izvan domašaja poreznih vlasti i statistike. Postalo je neophodno da se ove transakcije posebno istražuju i da se procjenjuje njihov obim i uticaj na veličinu i strukturu bruto domaćeg proizvoda, državnog budžeta i drugih makroekonomskih pokazatelja. Ova istraživanja su od posebnog značaja za zemlje u ekonomskoj krizi nastaloj u uvjetima rata, kao i za privrede u tranziciji u kojima se ekonomski ambijent iz osnova mijenja.

Europska unija uvela je eksplicitnu obavezu za sve nove zemlje članice da u službeni podatak o BDP-u uključe i procjenu sive ekonomije koja je posljedica statističkih ili ekonomskih razloga. Za tu namjenu za zemlje kandidate, osmišljen je takozvani Eurostatov Exhaustiveness program. U skladu s rezultatima tog programa, nove članice Evropska unije u službeni BDP uključuju i korekciju za sivu ekonomiju.

Model ključnih faktora uticaja na smanjenje djelovanja sive ekonomije u Bosni i Hercegovini je tema koja je do sada malo, odnosno nedovoljno istraživana. Na osnovu informacija i saznanja inspekcijskih i drugih organa i privrednih asocijacija, konstatovano je da su potrebne pojačane i organizovane aktivnosti svih nadležnih organa u otkrivanju nelegalnog poslovanja u određenim kritičnim oblastima i na određenim „crnim“ tačkama.

U ovoj knjizi su definirani i analizirani ključni faktori i njihov uticaj na sivu ekonomiju. Obraden i analiziran uticaj rada Uprave za indirektno/neizravno oporezivanje-UINO na povećanje/smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini, uticaj rada poreznih uprava na povećanje/smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini, uticaj rada tržišnih inspekcija entiteta na povećanje/smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini, uticaj rada inspekcija rada entiteta na povećanje/smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini, uticaj korupcije u organima vlasti države i entiteta na povećanje/smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini, uticaj evazije poreza na povećanje/smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini, uticaj finansijskog sistema na

povećanje/smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini, uticaj forenzičkog računovodstva u otkrivanja sive ekonomije - lažiranih finansijskih izvještaja i finansijskih prevara u Bosni i Hercegovini.

Istraživanja koja su provedena u ovoj knjizi sastavljena su iz dva djela, prvi je prikupljanje i analiza primarnih podataka (provedena su dva anketna istraživanja), a drugi se odnosi na istraživanje sekundarnih podataka, gdje je provedeno sedam sekundarnih istraživanja.

Cilj prvog primarnog istraživanja i analize je spoznaja koliko su inspektori nezavisni u obavljanju svojih poslovnih obaveza i zadataka, njihov uticaj na sivu ekonomiju, te u kojoj mjeri politika ima uticaj na njihov rad, kao i uloga građana u borbi protiv sive ekonomije.

Drugo primarno istraživanje i analiza se odnosi na uticaj forenzičkog računovodstva u otkrivanju i preventivnom djelovanju na smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini.

Obuhvaćena su i istraživanja i analize sekundarnih podataka u cilju spoznaje uticaja poreznog sistema i inspeksijskog nadzora na sivu ekonomiju, kao i uticaj naplate indirektnih i direktnih poreza, te uticaj rada inspeksijskih organa UINO i inspeksijskih organa poreznih uprava entiteta i Brčko distrikta na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini.

Takođe, obuhvaćena su i istraživanja i analize sekundarnih podataka rada tržišne inspekcije entiteta i Brčko distrikta i inspekcija rada entiteta i Brčko distrikta na sivu ekonomiju,

kao i analiza uticaja uređenosti i razvijenosti finansijskog sistema i finasijskih tržišta na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini. Ovom analizom su detaljno analizirana kretanja broja obrađenih predmeta, iznos naplaćenih kazni, broj izdatih rješenja o zabrani rada, broj rješenja o otklanjanju nedostataka u radu, sa ciljem da se vidi njihovo kretanje da li ono ide uzlaznom ili silaznom putanjom, te njihov uticaj na sivu ekonomiju.

Nakon definiranja i analiziranja uticaja ključnih faktora na sivu ekonomiju, uz pomoć regresionog modela utvrđen je i kvantificiran uticaj ključnih faktora na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini. Model je zasnovan na linearnoj regresiji - statističkoj metodi koja modelira odnos između zavisne varijable i više nezavisnih varijabli. Naime, zavisna varijabla u sva četiri modela je siva ekonomija, dok se 13 nezavisnih varijabli sastoji od faktora koji imaju uticaja na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini.

Kao najznačajniji učesnici u borbi protiv sive ekonomije su inspeksijski organi: UINO, tržišne inspekcije entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, porezne uprave entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, inspekcija rada entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i policija / granična policija i policije entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. U analizi rada navedenih inspeksijskih organa posebna pažnja se odnosila na ključna mjesta nastanka sive ekonomije u oblastima građevinarstva, trgovine, turizma, ugostiteljstva i obrta.

Korupcija kao zloupotreba javne službe, javnog povjerenja i javnog položaja za lične koristi neposredno je povezana sa sivom ekonomijom. Korupcija ukazuje na to da država, javno tijelo ili korporacija ne funkcioniše na način na koji bi trebala. Svaka država, pa i Bosna i Hercegovina, opterećena je ovom izuzetno štetnom pojavom.

Siva ekonomija u Bosni i Hercegovini je rasprostranjena, održava stanje neformalnosti koje je povezano s korupcijom i predstavlja značajan jaz između formalnih i neformalnih institucija, nerazvijenosti formalnih tržišnih institucija, ali i nedostatka dosljednog sprovođenja zakona. Oni koji su uključeni u sivu ekonomiju vrlo vjerovatno će se prije suočiti s koruptivnim pritiskom nego ostatak stanovništva u cijelom regionu.

Efikasna politika protiv sive ekonomije ne bi trebalo da bude čisto ekonomska ili fiskalna, već sveobuhvatna socijalna politika. Važno je istaći da u proteklih dvadeset godina država nije učinila gotovo ništa da dovede u razmne okvire ovu izuzetno štetnu društvenu pojavu, te kao posljedica sive ekonomije svake godine zbog rada u neformalnom sektoru gube se milijarde maraka.

Smanjenje sive ekonomije predstavlja ključni korak u uspostavljanju predvidivog i stabilnog poslovnog okruženja i ravnopravne tržišne utakmice i zahtijeva koordinisane napore javne uprave i učesnika na tržištu. Represivne mjere daju rezultate na kratak rok i nisu dovoljne. Jedino planiranjem i sprovođenjem sistemskih rješenja može se uticati na dugoročno smanjenje sive ekonomije i njenih posljedica.

Knjiga “ SIVA EKONOMIJA U BOSNI I HERCEGOVINI “ strukturno je koncipirana u osam poglavlja i to:

1. Pojam i pojavni oblici sive ekonomije
2. Mjerenje sive ekonomije
3. Model Eurostata u procjeni sive ekonomije u Bosni i Hercegovini
4. Analiza ključnih faktora uticaja na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini
5. Siva ekonomija i inspekcijski organi u Bosni i Hercegovini
6. Regresioni model uticaja ključnih faktora na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini
7. Novčani tokovi sive ekonomije u Bosni i Hercegovini
8. Prijedlog mjera za ublažavanje negativnih posljedica i smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini.

U prvom poglavlju, POJAM I POJAVNI OBLICI SIVE EKONOMIJE definisani su: teorijski pojam sive ekonomije, pozitivne i negativne strane, oblici sive ekonomije, osnovni uzroci nastanka sive ekonomije, te definiran izbor poduzetnika između sive i regularne ekonomije.

U drugom poglavlju, MJERENJE SIVE EKONOMIJE, obrađene su metode koje se koriste za mjerenje sive ekonomije, kao i metodologija procjene sive ekonomije u Bosni i Hercegovini, EU i u visoko razvijenim zemljama svijeta.

U trećem poglavlju, MODEL EUROSTATA U PROCJENI SIVE EKONOMIJE U BOSNI I HERCEGOVINI , definisan je Eurostatov model procjene sive ekonomije, proizvodni pristup i oblici propusta u obuhvatu nacionalnih računa, ukupna

veličina sive ekonomije u tranzicijskim zemljama prema rezultatima Eurostatova Exhaustiveness programa,

U četvrtom poglavlju, ANALIZA KLJUČNIH FAKTORA UTICAJA NA SIVU EKONOMIJU U BOSNI I HERCEGOVINI, definisano je i analizirano osam ključnih faktora i njihov uticaj na sivu ekonomiju. Objašnjen je uticaj rada UINO na povećanje/smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini, uticaj rada poreznih uprava na povećanje/smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini, uticaj rada tržišnih inspekcija entiteta na povećanje/smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini, uticaj rada inspekcija rada entiteta na povećanje/smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini, uticaj korupcije u organima vlasti države i entiteta na povećanje/smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini, uticaj forenzičkog računovodstva u funkciji otkrivanja sive ekonomije - lažiranih finansijskih izvještaja i finansijskih prevara u Bosni i Hercegovini, uticaj uređenosti i razvijenosti finansijskog sistema i finansijskih tržišta na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini.

U petom poglavlju, SIVA EKONOMIJA i INSPEKCIJSKI ORGANI U BOSNI I HERCEGOVINI definisan je inspekcijski nadzor, osnovni inspekcijski organi koji imaju značajan doprinos i ulogu u smanjenju odnosno povećanju sive ekonomije u Bosni i Hercegovini (UINO), porezne uprave entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, tržišne inspekcije entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, inspekcije rada entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Provedena je analiza: empirijskih podataka uloge kantonalne,

federalne i državne inspekcije u uticaju sive ekonomije na privredu Bosne i Hercegovine, empirijskih podataka uticaja forenzičkog računovodstva u otkrivanju i preventivnom djelovanju na smanjenje sive ekonomije u Bosni i Hercegovini; sekundarnih podataka rada inspeksijskih organa države i entiteta: UINO, poreznih uprava entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, tržišnih inspekcija entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, inspekcija rada entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, uticaja uređenosti i razvijenosti finansijskog sistema i finansijskih tržišta na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini, obrađena primjenom statističkog programa za obradu podataka.

U šestom poglavlju, REGRESIONI MODEL UTICAJA KLJUČNIH FAKTORA NA SIVU EKONOMIJU U BOSNI I HERCEGOVINI, a na osnovu izvršenih faktorskih analiza definisan je pojam linearne regresije i njena primjena kod modeliranja, indikatori modela, zavisna i nezavisne varijable novog modela, analiza višestrukog regresionog modela uticaja nezavisnih varijabli baziranih na sekundarnim podacima na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini, analiza uticaja povrata PDV-a, ukupnih indirektnih poreza i akciza na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini, analiza uticaja broja podnesenih prijava, krivičnih prijava, broja izdatih prijava i broja carinskih prijava na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini, analiza uticaja poreza na dobit, poreza na dohodak i doprinosa na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini i analiza uticaja broja zaposlenih inspektora, broja kontrola i neto efekata kontrole na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini.

U sedmom poglavlju su obrađeni NOVČANI TOKOVI SIVE EKONOMIJE, u kojem su izvršene procjene i obračuni koliko pojedini faktori doprinose ukupnom iznosu odnosno novčanim tokovima sive ekonomije u Bosni i Hercegovini. Izvršene su procjene i obračun koliki su udjeli sive ekonomije u odnosu na BDP u Bosni i hercegovini po godinama, u posljednjih jedanaest godina tj. 2014.-2024. godina. Izračun udjela sive ekonomije u BDP je urađen po dva pristupa obračunu BDP i to proizvodni i dohodovni i rashodovni pristup.

U osmom poglavlju, dat je PRIJEDLOG MJERA ZA UBLAŽAVANJE NEGATIVNIH POSLJEDICA I SMANJENJE SIVE EKONOMIJE U BOSNI I HERCEGOVINI, definisana su načela za suzbijanje sive ekonomije, društveno-politički i ekonomski sistem kao generatori sive ekonomije, mjere koje stimulišu tržišne učesnike da djeluju u formalnom sektoru, mjere koje tjeraju tržišne učesnike da djeluju u formalnom sektoru, mjere kojima se kažnjavaju oni koji djeluju u sivoj zoni poslovanja i mjere za smanjenje sive ekonomije sa stanovišta ročnosti.

Doc. dr. sc. Elmir Ramić

Prof. dr. sc. Ismet Kalić

SADRŽAJ

UVOD	1
1. POJAM I POJAVNI OBLICI SIVE EKONOMIJE	2
1.1. POJAM SIVE EKONOMIJE I OSNOVNI UZROCI NASTANKA SIVE EKONOMIJE.....	2
1.2. POJAVNI OBLICI SIVE EKONOMIJE	14
1.3. POZITIVNE I NEGATIVNE STRANE SIVE EKONOMIJE	22
1.4. PODUZETNICI IZMEĐU SIVE I REGULARNE EKONOMIJE	27
2. MJERENJE SIVE EKONOMIJE.....	32
2.1. METODE MJERENJA SIVE EKONOMIJE	32
2.2. SIVA EKONOMIJA U EUROPSKOJ UNIJI I U VISOKO RAZVIJENIM ZEMLJAMA SVIJETA	38
3. MODEL EUROSTATA U PROCJENI SIVE EKONOMIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	52
3.1. OBLICI PROPUSTA U OBUHVATU NACIONALNIH RAČUNA – PROIZVODNI PRISTUP.....	55
3.2. UKUPNA VELIČINA SIVE EKONOMIJE U TRANZICIJSKIM ZEMLJAMA PREMA REZULTATIMA MODELA EUROSTATA	64

3.3. EFEKTI FORMALIZACIJE SIVE EKONOMIJE NA EKONOMSKI RAST	69
4. ANALIZA KLJUČNIH FAKTORA UTICAJA NA SIVU EKONOMIJU U BOSNI I HERCEGOVINI.....	74
4.1 UTICAJ RADA INSPEKCIJE UINO NA POVEĆANJE/SMANJENJE SIVE EKONOMIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	75
4.2. UTICAJ RADA POREZNIH UPRAVA ENTITETA I BRČKO DISTRIKTA NA POVEĆANJE/SMANJENJE SIVE EKONOMIJE U BOSNI HERCEGOVINI	84
4.3. UTICAJ RADA TRŽIŠNIH INSPEKCIJA ENTITETA I BRČKO DISTRIKTA BOSNE I HERCEGOVINE NA POVEĆANJE/SMANJENJE SIVE EKONOMIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	89
4.4. UTICAJ RADA INSPEKCIJA RADA ENTITETA I BRČKO DISTRIKTA BOSNE I HERCEGOVINE NA POVEĆANJE/SMANJENJE SIVE EKONOMIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	95
4.5. UTICAJ KORUPCIJE U ORGANIMA VLASTI DRŽAVE I ENTITETA I BRČKO DISTRIKTA BOSNE I HERCEGOVINE NA POVEĆANJE/SMANJENJE SIVE EKONOMIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	99
4.5.1. Definisanje korupcije i vrste korupcije.....	101

4.5.2. Vrste, oblici i posljedice korupcije.....	103
4.5.3. Mjerenje korupcije.....	106
4.5.4. Korupcija u Bosni i Hercegovini	110
4.6. UTICAJ EVAZIJE POREZA NA POVEĆANJE/SMANJENJE SIVE EKONOMIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	113
4.6.1. Oblici porezne evazije u Bosni i Hercegovini.....	116
4.6.1.1. Zakonita porezna evazija	119
4.6.1.2. Nezakonita porezna evazija.....	122
4.6.2. Evazija poreza u Bosni i Hercegovini	123
4.6.2.1. Evazija indirektnih poreza.....	125
4.6.2.2. Evazija direktnih poreza	133
4.7. UTICAJ FINANSIJSKOG SISTEMA BOSNE I HERCEGOVINE NA POVEĆANJE/SMANJENJE SIVE EKONOMIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	138
4.7.1. Finansijski sistem i elementi finansijskog sistema	139
4.7.1.1. Finansijsko tržište	140
4.7.1.3. Finansijske institucije.....	163
4.7.2. Osnovne postavke finansijskog sistema u Bosni i Hercegovini	166
4.7.3. Država kao regulator finansijskog sistema u Bosni i Hercegovini	169
4.8. FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO U FUNKCIJI OTKRIVANJA SIVE EKONOMIJE - LAŽIRANIH	

FINANSIJSKIH IZVJEŠTAJA I FINANSIJSKIH PREVARA U BOSNI I HERCEGOVINI	171
4.8.1. Finansijski izvještaji i lažiranja u finansijskim izvještajima.....	173
4.8.2. Lažiranja u finansijskim izvještajima	180
4.8.2.1. Upravljanje zaradom.....	181
4.8.2.2. Nasilno (agresivno) računovodstvo.....	182
4.8.2.3. Izravnavanje dobiti i prihoda.....	183
4.8.2.4. Lažiranje finansijskih izvještaja.....	183
4.8.3. Profil, taksonomija i šeme prevare u finansijskim izvještajima.....	184
4.8.3.1. Profil prevara u finansijskim izvještajima	185
4.8.3.2. Prevara kao objekt istraživanja forenzičke revizije	187
4.8.4. Uloga forenzičkog računovodstva u otkrivanju finansijskih prevara	198
4.8.4.1. Uloga interne kontrole u otkrivanju finansijskih prevara	199
4.8.4.2. Uloga interne revizije u otkrivanju finansijskih prevara	201
4.8.4.3. Uloga eksterne revizije u otkrivanju finansijskih prevara	204
 5. SIVA EKONOMIJA I INSPEKCIJSKI ORGANI U BOSNI I HERCEGOVINI	 207
5.1. ANALIZA OBRADE PODATAKA	208

5.2. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE ULOGE KANTONALNE, FEDERALNE I DRŽAVNE INSPEKCIJE U UTICAJU SIVE EKONOMIJE NA PRIVREDU BOSNE I HERCEGOVINE ..	213
5.3. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE UTICAJA FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA U OTKRIVANJU I PREVENTIVNOM DJELOVANJU NA SMANJENJE SIVE EKONOMIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	216
5.4. SEKUNDARNO ISTRAŽIVANJE UTICAJA NAPLATE INDIREKTNIH POREZA NA SIVU EKONOMIJU U BOSNI I HERCEGOVINI	219
5.5. SEKUNDARNO ISTRAŽIVANJE UTICAJA NAPLATE DIREKTNIH POREZA NA SIVU EKONOMIJU U BOSNI I HERCEGOVINI	223
5.6. SEKUNDARNO ISTRAŽIVANJE UTICAJA RADA INSPEKCIJSKIH ORGANA UINO NA SIVU EKONOMIJU U BOSNI I HERCEGOVINI.....	226
5.7. SEKUNDARNO ISTRAŽIVANJE UTICAJA RADA INSPEKCIJSKIH ORGANA POREZNIH UPRAVA NA SIVU EKONOMIJU U BOSNI I HERCEGOVINI.....	231
5.8. SEKUNDARNO ISTRAŽIVANJE UTICAJA RADA TRŽIŠNE INSPEKCIJE ENTITETA NA SIVU EKONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE	235

5.9. SEKUNDARNO ISTRAŽIVANJE UTICAJA RADA INSPEKCIJE RADA ENTITETA NA SIVU EKONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE	240
5.10. SEKUNDARNO ISTRAŽIVANJE UTICAJA UREĐENOSTI I RAZVIJENOSTI FINANSIJSKOG SISTEMA I FINASIJSKIH TRŽIŠTA NA SIVU EKONOMIJU U BOSNI I HERCEGOVINI.....	244
5.10.1. Analiza uticaja berzanskog poslovanja na sivu ekonomiju	245
5.10.2. Analiza uticaja javnog duga na sivu ekonomiju	249
5.10.3. Analiza uticaja kredita na sivu ekonomiju.....	255
5.10.4. Analiza uticaja depozita na sivu ekonomiju	258
6. REGRESIONI MODEL UTICAJA KLJUČNIH FAKTORA NA SIVU EKONOMIJU U BOSNI I HERCEGOVINI	265
6.1.Pojam linearne regresije i njena primjena kod modeliranja	265
6.2. Indikatori modela	266
6.3. Zavisna i nezavisne varijable novog modela	267
6.4. Analiza višestrukog regresionog modela uticaja nezavisnih varijabli baziranih na sekundardnim podacima na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini.....	270
6.4.1. Analiza uticaja povrata PDV-a, ukupnih indirektnih poreza i akciza na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini.....	271

6.4.2. Analiza uticaja broja podnesenih prijava, krivičnih prijava, broja izdatih prijava i broja carinskih prijava na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini.....	276
6.4.3. Analiza uticaja poreza na dobit, poreza na dohodak i doprinosa na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini	282
6.4.4. Analiza uticaja broja zaposlenih inspektora, broja kontrola i neto efekata kontrole na sivu ekonomiju u Bosni i Hercegovini	286
7. NOVČANI TOKOVI SIVE EKONOMIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	292
7.1. Bruto društveni proizvod Bosne i Hercegovine za period 2014-2024. godine.....	292
7.2. Novčani tokovi sive ekonomije u BDP Bosne i Hercegovine	295
7.3. Novčani tokovi sive ekonomije prema uticaju pojedinih faktora	298
8. MJERE ZA UBLAŽAVANJE NEGATIVNIH POSLJEDICA I SMANJENJE SIVE EKONOMIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	304
8.1. DRUŠTVENO-POLITIČKI I EKONOMSKI SISTEM KAO GENERATOR SIVE EKONOMIJE	305
8.2. NAČELA ZA SUZBIJANJA SIVE EKONOMIJE	309

8.3. MJERE ZA OGRANIČAVANJE OBIMA SIVE	
EKONOMIJE	314
8.3.1. Mjere u oblasti fiskalne politike	317
8.3.2. Mjere u oblasti institucija tržišta rada	318
8.3.3. Mjere u oblasti finansijskog sektora	319
8.3.4. Mjere u pogledu uslova poslovanja	320
8.3.4.1. Mjere koje stimulišu privredne subjekte da djeluju u formalnom sektoru.....	321
8.3.4.2. Mjere usmjerene na privredne subjekte koji su djelimično u sivoj ekonomiji.....	324
8.3.4.3. Mjere usmjerene na privredne subjekte koji su potpuno u sivoj ekonomiji	325
8.3.5. Mjere i prioritetna područja u borbi protiv korupcije.....	325
8.3.6. Edukativne i medijske kampanje.....	329
LITERATURA	332
O AUTORIMA	347

UVOD

Siva ekonomija jedan je od najvećih izazova sa kojima se suočava privreda Bosne i Hercegovine. Posljedice sive ekonomije su vidljive u oblastima evazije poreza, distorzije tržišta, distorzije tržišta rada, nelojalne konkurencije i neefikasne raspodjele resursa. U mnogim zemljama u tranziciji, pa tako i u Bosni i Hercegovini, siva ekonomija je značajna prepreka za razvoj realnog sektora i za izgradnju funkcionalne tržišne privrede. Iako je siva ekonomija posmatrano sa pozitivne strane vrlo važna za pojedince, domaćinstva u Bosni i Hercegovini, vezano za porast zaposlenosti, povećanje prihoda, poboljšavanje strukture ponude, njene negativne posljedice po zaposlene, preduzeća i društvo u cjelini daleko prevazilaze njene prednosti.

Siva ekonomija ima katastrofalne dugoročne posljedice po jednu zajednicu. Njen visok nivo ukazuje na nefunkcionisanje sistema u svim dimenzijama. Pokazuje se da je postojanje države i njenih institucija nemoćno, a sistem vrijednosti određene zajednice počinje izlaziti izvan okvira koje je postiglo civilizovano društvo.

Ekonomске analize upravo bi trebalo da unesu jasnoću u razumijevanje procesa sive ekonomije kako po kompleksnosti, tako i po uzrocima i načinu ispoljavanja, a dalekosežna po svojim posljedicama.

1. POJAM I POJAVNI OBLICI SIVE EKONOMIJE

Siva ekonomija ugrožava samu suštinu odnosa povjerenja i lojalnosti između države i njenih stanovnika: građana i privrede. Sam pojam sive ekonomije podrazumijeva obavljanje ekonomskih aktivnosti suprotno zakonskim odredbama i dobrim poslovnim običajima koji štite poštnu tržišnu utakmicu.

1.1. POJAM SIVE EKONOMIJE I OSNOVNI UZROCI NASTANKA SIVE EKONOMIJE

Neformalna ili siva ekonomija, kao paralelna aktivnost regularnoj ekonomiji, prisutna je kako u razvijenom, tako i u nerazvijenom dijelu svijeta, s tim što se u razvijenijim privredama uspješnije suprotstavljaju toj pojavi, dok u nerazvijenijim sistemima taj način privređivanja često postaje dominantan i jedan od osnovnih izvora prihoda za veliki dio stanovništva. Istorijski gledano, termin siva ekonomija ili neformalni sektor pojavio se prvi put u izvještajima Međunarodne organizacije rada 1970 –ih godina 20. vijeka.

Koliko god država putem svojih institucija nastojala da pravno regulira obavljanje ekonomskih aktivnosti, uvijek postoje segmenti u kojima veći ili manji obim ekonomskih transakcija ostaje izvan djelovanja propisa. Ova odstupanja privrednih subjekata od relevantnih pravnih normi u pojedinim periodima postala su značajna, pa je znatan dio ekonomske aktivnosti ostajao izvan domašaja poreznih vlasti i statistike. Postalo je neophodno da se ove transakcije posebno istražuju i da se procjenjuje njihov obim i uticaj na veličinu i strukturu bruto domaćeg proizvoda, državnog budžeta i